

عوامل مرتبط با اقامه نماز در دانش آموزان دبیرستان‌ها و دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان

دکتر سیدحمیدرضا علوی

دانشیار بخش علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده

این تحقیق با هدف بررسی وضعیت اقامه نماز فردی، جماعت و جمعه و عوامل مرتبط با آنها در بین دانش‌آموزان دبیرستان‌ها و دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان در سال ۱۳۸۰ انجام شده است. روش تحقیق، توصیفی و همبستگی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق، کلیه دانش‌آموزان ۹۴ دبیرستان شهر کرمان بوده که ۲۷ دبیرستان با روش نمونه‌گیری سیستماتیک و تعداد ۲۹۱ دانش‌آموز با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده به عنوان نمونه از بین آنها انتخاب گردیده است؛ همچنین جامعه آماری دانشجویان نیز شامل کلیه دانشکده‌های مختلف دانشگاه شهید باهنر بوده که ۴۰۰ نفر از آنان با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای از بین آنان انتخاب شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه بوده و تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری آزمون‌های دوجمله‌ای، مان - ویتنی، کروسکال والیس و اسپیرمن صورت گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که جنس، پایه تحصیلی و نوع مدرسه بر نماز خواندن (فردی) دانش‌آموزان تأثیر ندارد. در مورد دانشجویان، جنسیت دانشجویان فقط بر شرکت آنان در نماز جماعت تأثیر دارد. فقط بین سن دانشجویان و شرکت در نماز جماعت آنان رابطه وجود دارد. نوع دانشکده دانشجویان بر نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت آنان تأثیر دارد. معدل دیپلم دانشجویان فقط بر شرکت در نماز جمعه آنان تأثیر دارد. بین معدل دانشجویان و نماز خواندن آنان رابطه معنی‌دار مثبت ضعیفی وجود دارد. بین تعداد واحد اخذ شده و وضعیت نماز دانشجویان رابطه معنی‌دار وجود ندارد. وضعیت بومی بودن دانشجویان بر نماز خواندن آنان تأثیر دارد. وضعیت سکونت دانشجویان بر شرکت آنان در نماز جماعت و نماز جمعه تأثیر دارد. وضعیت تأهل دانشجویان بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه آنان تأثیر ندارد.

واژه‌های کلیدی

نماز فردی، نماز جماعت، نماز جمعه، دانش‌آموزان دبیرستان، دانشجویان دانشگاه.

مقدمه

نماز در فارسی به معنی قداست، کرنش، تعظیم و تقدیس است. چنانکه عربی آن «صلاه» به معنی توجه، روی آوردن و اهتمام به چیزی یا به کسی است، گو اینکه برداشت از آن در موارد مختلف، متفاوت است. در اصطلاح شرع عبارت است از: عملی مخصوص، مرکب از رکوع و سجود و قرائت و ذکر، توأم با نیت و شرایط خاص، که به تکبیر آغاز و به سلام ختم می‌گردد. حقیقت نماز توجه بنده به خداوندگار خویش و تجدید عهد بندگی و اظهار تسلیم و سرسپردگی در برابر قادر متعال است. نماز در همه شرایع و ادیان مقرر بوده، هرچند در کیفیت آن با هم اختلاف داشته‌اند (حسینی دشتی، ۱۳۷۶). در قرآن کریم در مورد سیر تاریخی نماز که از زمان انبیای گذشته تا به حال ادامه داشته است، مطالبی بیان شده است (عزیزی، ۱۳۷۵). صلوه اسلام، همان عبادت بزرگی است که در رأس عبادات قرار گرفته است و از ارکان دین و تارک آن در ردیف کافر است (قرشی، ۱۳۶۴). زیرا انسان در زندگی این جهان با توجه به «عوامل غافل‌کننده» نیاز به تذکر و یادآوری دارد، با وسیله‌ای که در فاصله‌های مختلف زمانی، خداوند و رستخیز و دعوت پیامبران و هدف آفرینش را به یاد او آورد و از غرق شدن در گرداب غفلت و بی‌خبری حفظ کند، نماز این وظیفه مهم را بر عهده دارد. ولی باید دانست که معنی نماز خواندن در اوقات معین این نیست که در سایر حالات انسان از خداوند غافل بماند، بلکه نماز یک دستور انضباطی است که روح توجه به پروردگار را در انسان زنده می‌کند و می‌تواند در فواصل نماز، خدا را به خاطر داشته باشد (شریعتمداری، ۱۳۷۴). در فقه، نماز یکی از ارکان مهم دین اسلام است (سجادی، ۱۳۶۳). زیرا نماز رمز پیوند خلق با خالق است و ارتباط مستمر انسان با خدا را تضمین می‌کند. نماز طیب انسان است. نماز واقعی پیوند انسان را با خدا چنان محکم می‌کند که در برابر هر کار و هر برنامه، او را حاضر و ناظر و مراقب اعمال خویش می‌بیند (عزیزی، ۱۳۷۶). گرچه نماز یک ارتباط روحی و معنوی است و هدف از آن یاد

خداست؛ اما اسلام خواسته این روح را در قالب یک سلسله برنامه‌های تربیتی پیاده کند و لذا شرایط زیادی را برای آن قرار داده است، شرایط صحیح بودن نماز، شرایط قبولی و شرایط کمال (قرائتی، ۱۳۷۴). نماز یعنی اینکه بنده در برابر خدا بایستد و اظهار بندگی کند و به سوی او توجه داشته باشد. کسی که به نماز می‌ایستد، باید محضر خدا را درک کند و بداند در برابر چه مقامی ایستاده است و در نتیجه، وظیفه بندگی را با نهایت خضوع و خشوع به جای آورد (عزیزی، ۱۳۷۶). لذا می‌توان گفت: ترک نماز، قطع رابطه با آفریدگار هستی است و این در دنیا و آخرت عواقب تلخی دارد (قرائتی، ۱۳۷۷). یاوری (۱۳۷۹) بر این نکته تأکید می‌ورزد که اقامه نماز علاوه بر تلاش همه‌جانبه در انجام تکالیف الهی که خواندن نماز است، سعی و تلاش مضاعف بر ترویج فرهنگ نماز در جامعه، تشویق و تحریض دیگران به این امر، و مداومت و توأسی به آن و در یک کلمه عینیت بخشیدن به مفاهیم بلند نماز است.

در گرایش نوجوانان و جوانان به نماز، سه عنصر اصلی خانه، مدرسه و رسانه های گروهی نقش اساسی و محوری دارند. عناصر و عوامل تأثیرگذارنده در محیط خانه و مدرسه و جامعه در القای یک ارزش معنوی و رسانیدن پیام و بیان روح نماز اگر عملاً یکدیگر را نفی کنند و یا در برنامه‌ها و اظهار مطالب، هر کدام راه و هدفی متفاوت و مغایر با یکدیگر ببینند، در ذهن فرد تناقض به وجود می‌آورند و پیام منجر به ایجاد انگیزه، شوق، اراده و عمل نمی‌شود. در مدرسه هنگامی که نوجوانان و جوانان، در موقعیت های مختلف اوقات تحصیل، هنگام شنیدن اذان، در کلاس یا در راهرو مدرسه بدون هیچ تکلفی، مشاهده کنند که معلمان و مربیان مشتاقانه به سوی نماز می‌شتابند، در اثر احساس همانند سازی به شوق و رغبت در می‌آیند و به اقامه نماز گرایش فزون تری پیدا می‌کنند. بهتر است در مدرسه قبل از شروع نماز یا حتی قبل از رفتن به نماز هفتگی جمعه، برنامه‌هایی تدارک دیده شود که زمینه احساسی خوشایند برای دانش آموزان باشد، تا عزم و اراده و رغبت و انگیزه لازم برای انجام این فریضه، با طیب خاطر در آنان پدید آید (فرهادیان، بی‌تا).

برای درمان آسیب اجتماعی نمازگریزی، کارهای مختلفی باید انجام شود. یکی از مهم ترین و محوری ترین راههای درمان آسیب اجتماعی نمازگریزی، همان شیوه ها و روش های تعلیم و تربیت اسلامی است که می تواند با دادن بینش و جهان بینی توحیدی، انسان آگاه، مؤمن، متعادل و پایبند به نماز تربیت نماید. برآستی نیاز به روش و منش مناسب برای تربیت مذهبی و ترویج فرهنگ نماز در جامعه احساس می شود. از جمله موارد زیر را می توان به عنوان عوامل درمان آسیب اجتماعی نمازگریزی معرفی نمود: به کارگیری روش محبت، استفاده از روش الگویی، روش تذکر، نقل با نمایش قصه ها و خاطره های زیبا در ارتباط با اهمیت و عظمت نماز، احداث و زیباسازی مساجد و نمازخانه ها، ویژگی های شخصیتی و رفتاری (خوب) امام جماعت مساجد و مدارس، بیان رمز و راز نماز و آثار آن، ترسیم چهره ای زیبا و جذاب از نمازگزاران (منتظری، بی تا). چنانچه انسان در نماز بتواند با مراقبه، قلب خود را متوجه خالق سازد، زمینه ای خواهد یافت تا در غیر نماز نیز از حصار تنگ و بسته خودخواهی، خودپرستی و خودشیفتگی آسوده و رها گردد و آنگاه شاهد رشد و بالندگی خویش باشد. همچنین می توان از جمله آثار نماز موارد زیر را ذکر نمود: تقویت روح مردم گرایی، تنزیه وجدان اخلاقی، تثبیت عزت نفس، تبیین راه زندگی (شرفی، ۱۳۷۹). نماز خواندن و انجام عبادت، برای نمازگزار آرامش روانی پدید می آورد و دل مؤمن را امنیت می بخشد، آنهایی که توفیق بیشتری در برگزاری نماز داشته اند، به آرامش بیشتری نیز دست یافته اند. یعنی آنهایی که علاوه بر انجام فرایض دینی، مبادرت به خواندن نوافل نیز نموده اند، در بررسی های موردی آرامش بیشتری را گزارش کرده اند. می توان برخی از نقش های نماز را اینگونه معرفی نمود: عدم احساس گناه و یا کاهش آن، وحدت شخصیت و انسجام خانوادگی، افزایش اعتماد به نفس، بالا رفتن عزت نفس، معنا دادن به زندگانی، کاهش فشارهای (استرس های) روانی، درمان و یا کاهش افسردگی (ایمانی، بی تا).

یاوری (۱۳۷۹) در تحقیق خود تحت عنوان «بررسی مفهوم اقامه نماز در آیات و

روایات» اینگونه اظهار می دارد که اقامه نماز علاوه بر تلاش همه جانبه در انجام تکالیف الهی که خواندن نماز است، سعی و تلاش مضاعف بر ترویج فرهنگ نماز در جامعه، تشویق و تحریص دیگران به این امر، مداومت و توأسی به آن و در یک کلمه عینیت بخشیدن به مفاهیم بلند نماز است.

سواری، صفائی مقدم و نیسی (۱۳۸۰) در تحقیقی تحت عنوان «بررسی دیدگاههای فلسفی - عقیدتی دانش آموزان پسر پایه سوم مقطع متوسطه شهر اهواز در مورد نماز» به این نتیجه دست یافتند که عوامل فردی - روانشناختی، عبادتی - تکالیفی، فرهنگی - اجتماعی و رستگاری - فلاح در گرایش دانش آموزان به نماز مؤثر بوده‌اند. ادیب حاج باقری (۱۳۷۹) در تحقیق خود با عنوان «آثار مطلوب نماز در بهداشت روان» این نتیجه را بیان داشته است که نماز صرف نظر از جنبه عبادی، دارای آثار بسیار مثبت روحی است و اقامه صحیح آن اگر با حضور قلب و تفهیم باشد تأثیر به سزایی در کاستن و زدودن اضطراب و استرس روانی، هماهنگ کردن قوای روحی، انبساط خاطر، از میان بردن کبر و غرور، ایجاد انضباط، تمرکز حواس و حضور ذهن و ایجاد آرامش باطن و اطمینان قلب دارد. امروزه از روش های مختلف همچون آرام سازی، حساسیت زدایی و برای کاهش تنش و اضطراب و حتی برای درمان امراض جسمی مانند آسم و فشار خون و ... استفاده می شود که همگی آنها در نماز وجود داشته و به بهترین وجهی قابل حصول است و دانشمندان علوم جدید نیز مکرراً به آثار مفید این عبادت عظیم اسلامی در بهداشت و سلامت جسمی اعتراف می نمایند. بشلیده، مکتبی، تقی پور و شکرشکن (۱۳۸۲) در تحقیقی با عنوان «بررسی عوامل درون مدرسه ای جذب دانش آموزان مقطع متوسطه استان خوزستان به نماز» به این نتیجه دست یافتند که محتوای تبلیغی - تشویقی، حسن روابط انسانی - آموزشی با فراگیر، مسائل تبلیغی - آموزشی و حسن روابط انسانی - آموزشی در جذب دانش آموزان پسر، و ماهیت تبلیغی - مشارکتی داشتن امور مرتبط با نماز، یادگیری مشاهده ای و حسن روابط آموزشی - انسانی در جذب دانش آموزان دختر به نماز تأثیر دارد. محققین فوق همچنین به این نتیجه

رسیدند که میان ارزشیابی دانش آموزان دختر و پسر در پرسشنامه کلی عوامل مؤثر در جذب دانش آموزان به نماز، تفاوت معنی دار $P < 0.028$ وجود داشت، میانگین نمرات آزمودنیهای دختر بیشتر است؛ مقایسه دیدگاه دانش آموزان دختر و پسر با وضعیت اقتصادی- اجتماعی در هر سه پرسشنامه تحقیق متوسط و پایین نشان می دهد که میانگین آزمودنیهای با وضعیت اقتصادی- اجتماعی متوسط از دانش آموزان طبقه بالا و پایین بیشتر است که این تفاوت در سطح $P < 0.001$ معنی دار است، اما در خصوص مقایسه دیدگاه دانش آموزان پایه های اول، دوم و سوم مقطع متوسطه از لحاظ عوامل مؤثر درون مدرسه ای در جذب آنها به نماز (پرسشنامه کلی تحقیق) تفاوت معنی داری وجود ندارد.

محتشمی پور، محتشمی پور، شادلو مشهدی، عمادزاده و حسن آبادی (۱۳۸۲) در تحقیق خود با عنوان «بررسی رابطه نماز با میزان افسردگی در دانشجویان دانشکده پیراپزشکی و بهداشت دانشگاه علوم پزشکی مشهد» به این نتیجه دست یافتند که میانگین نمره افسردگی در کسانی که نگرش مثبت به نماز داشته اند، آنها که هر روز نماز می خوانند، کسانی که نگرش آنها نسبت به خود فردی مذهبی است و کسانی که به اوقات نماز و انجام تکالیف دینی اهمیت می دهند به طور معناداری پایین تر است ($P < 0.001$). بین نماز خواندن با نخواندن و میزان افسردگی رابطه وجود داشت اما از نظر آماری معنادار نبود. همچنین گرایش نسبت به نماز در بین خانم ها نسبت به آقایان به طور معناداری بیشتر بود.

ستاد اقامه نماز (بی تا). نتایج تحقیقی را که در مورد تمامی دانش آموزان دختر و پسر پایه اول، دوم و سوم دبیرستان های روزانه دولتی، نمونه مردمی و غیر انتفاعی منطقه ۵ تهران در سال تحصیلی ۷۷-۱۳۷۶ با ۲۹۹۷۷ نفر به عنوان جامعه آماری و رده سنی ۱۴ تا ۱۸ سال و تعداد نمونه ۳۸۵ نفر انجام شده بدین صورت گزارش می کند که میانگین گرایش به نماز دانش آموزان جمعیت نمونه تحقیق، بسیار بالاتر از میانگین نظری مقیاس بوده که نمایانگر گرایش کاملاً مثبت پاسخگویان نسبت به نماز است. اقلیت بسیار ناچیزی از دانش آموزان نمونه تحقیق

(۲/۶ درصد) گرایش منفی به نماز داشته در صورتی که اکثریت قابل توجه پاسخگویان (۸۲ درصد) واجد گرایش مثبت به نماز بوده اند. تنها ۱۵/۷ درصد دانش آموزان مورد مطالعه تقید و پایبندی به نماز نداشته اند در صورتی که ۸۴/۳ درصد آنان نمازخوان بوده و به درجات متفاوت و یا به نحوی از انحاء (به صورت مرتب یا اکثر مواقع یا گاهگاهی) به این فریضه الهی پایبند بوده اند. ضریب همبستگی میان متغیر دینداری با گرایش نسبت به نماز و معاد $+۰/۷۱$ محاسبه شده که مبین ارتباط بسیار قوی میان این دو متغیر از دانش آموزان نمونه تحقیق بوده است. متغیرهای پایه تحصیلی و رشته تحصیلی اثر معناداری بر گرایش دانش آموزان نسبت به نماز نداشته و تفاوت بارز و واقعی میان گرایش نسبت به نماز در بین دانش آموزان این گروهها مشاهده نشده است. همچنین عوامل جنس (به نفع پسران) و نوع مدرسه (به نفع مدرسه دولتی) بر گرایش دانش آموزان نسبت به نماز مؤثر بوده است. عوامل درون مدرسه ای (امکانات و فعالیت های مدرسه در زمینه نماز، جو مذهبی مدرسه و میزان مقبولیت و محبوبیت نمادهای مذهبی مدرسه یعنی معلم دینی، مربی تربیتی و انجمن اسلامی) تنها ۱۹ درصد تغییرات گرایش دانش آموزان نسبت به نماز را توضیح می دهند. چهار متغیر که بیشترین مشارکت معنادار را در گرایش نسبت به نماز داشته اند به ترتیب اهمیت عبارت بودند از: اهل نماز دانستن دبیر یا دبیران مورد علاقه به عنوان الگوی مذهبی، پذیرفتن دبیر دینی مدرسه به عنوان الگوی مذهبی، اعتقاد به تدین اعضای انجمن اسلامی مدرسه به انجام فرایض دینی.

تحقیق حاضر، با هدف بررسی وضعیت اقامه نماز فردی و عوامل مرتبط با آن در دانش آموزان دبیرستان های شهر کرمان و بررسی وضعیت اقامه نماز فردی، جماعت و جمعه در دانشجویان و عوامل مرتبط با آنها در دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان انجام گردیده است. نگاهی به تحقیقات گذشته مبین آن است اولاً تحقیقات انجام شده در مورد نماز چندان زیاد نیست و ثانیاً آنکه کمتر تحقیقی را می توان یافت که با چنین هدفی، مشابه تحقیق حاضر، انجام شده باشد. توجه به

نتایج حاصل از این چنین تحقیقی می تواند موجب تسهیل در امر برنامه ریزی برای بهبود وضعیت اقامه نماز در بین دانش آموزان و دانشجویان گردد. به منظور وصول به هدف مذکور سؤالات تحقیق زیر مطرح گشته اند:

۱. وضعیت اقامه نماز در دانش آموزان چگونه است؟
۲. آیا جنسیت دانش آموزان بر نماز خواندن آنان تأثیر دارد؟
۳. آیا پایه تحصیلی دانش آموزان بر نماز خواندن آنان تأثیر دارد؟
۴. آیا نوع مدرسه دانش آموزان بر نماز خواندن آنان تأثیر دارد؟
۵. آیا جنسیت دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۶. آیا سن دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۷. آیا نوع دانشکده دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۸. آیا معدل دیپلم دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۹. آیا معدل دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۱۰. آیا بین تعداد واحد اخذ شده دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان، بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۱۱. آیا وضعیت بومی بودن دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۱۲. آیا وضعیت سکونت دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟
۱۳. آیا وضعیت تأهل دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بر نماز خواندن (فردی، جماعت و جمعه) آنان تأثیر دارد؟

روش

روش انجام تحقیق از نوع توصیفی و همبستگی می‌باشد. توصیفی بدان سبب که یکی از اهداف این تحقیق توصیف وضعیت موجود نمازخواندن دانش‌آموزان و دانشجویان است و همبستگی بدان علت که هدف دیگر تحقیق حاضر، بررسی عوامل مرتبط با وضعیت اقامه نماز می‌باشد. ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه می‌باشد که وضعیت اقامه نماز فردی و سن، جنس و پایه تحصیلی دانش‌آموزان را می‌سنجد و همچنین پرسشنامه‌ای که وضعیت اقامه نماز فردی، جماعت و جمعه و جنسیت، سن، نوع دانشکده، معدل دیپلم، معدل دانشجویی، تعداد واحد اخذ شده، وضعیت بومی بودن، وضعیت سکونت، وضعیت تأهل را در دانشجویان مورد سنجش قرار می‌دهد. پرسشنامه اول قسمتی از پرسشنامه کلی تری است که روایی آن معادل $0/84$ (از طریق رجوع به نظرات کارشناسان) و پایایی آن معادل $0/95$ (از طریق باز آزمایی) به دست آمد. همچنین پرسشنامه دوم نیز قسمتی از پرسشنامه کلی تری بود که روایی آن معادل $0/93$ و پایایی آن معادل $0/97$ به دست آمد. جامعه آماری تحقیق، کلیه دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر کرمان مشتمل بر ۹۴ دبیرستان (۵۰ دبیرستان دخترانه و ۴۴ دبیرستان پسرانه) بود که تعداد ۲۷ دبیرستان دخترانه و پسرانه دولتی (عادی دولتی، نمونه دولتی، تیزهوشان و شاهد) و غیرانتفاعی با روش نمونه‌گیری سیستماتیک از بین آنان انتخاب گردید و سپس با روش نمونه‌گیری تصادفی تعدادی از دانش‌آموزان هر مدرسه جهت پاسخگویی به سؤالات پرسشنامه انتخاب شدند. همچنین قسمت دیگر جامعه آماری دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان (تعداد حدود ۱۲ هزار نفر هنگام بررسی) دانشکده‌های مختلف بودند که از بین آنان ۴۰۰ دانشجو با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب گردیدند. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری آزمون‌های دو جمله‌ای، مان - ویتنی، کروسکال والیس و اسپیرمن صورت گرفت. این تحقیق در سال ۱۳۸۰ انجام گرفته است.

نتایج و یافته‌های تحقیق

بررسی وضعیت نماز خواندن دانش‌آموزان

از بین ۲۹۵ دانش‌آموز مورد بررسی، ۲۹۲ نفر وضعیت نماز خواندن خود را مشخص نموده که از این تعداد ۷ نفر (۲/۴٪) اصلاً نماز نمی‌خوانند، ۱۰ نفر (۳/۴٪) به ندرت، ۳۰ نفر (۱۰/۳٪) گاهی، ۸۱ نفر (۲۷/۸٪) اغلب و ۱۶۳ نفر (۵۶٪) همیشه نماز می‌خوانند (جدول ۱).

آزمون دوجمله‌ای

با فرض اینکه P نسبت دانش‌آموزانی باشد که اغلب و همیشه نماز می‌خوانند:

$$H_0: P \leq 0/79, H_1: P > 0/79$$

بر اساس محاسبات از طریق آزمون دوجمله‌ای چون $p = 0/021$ - مقدار کمتر از سطح معنی‌داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح معنی‌داری فرض H_0 رد می‌شود و این بدان معنی است که بیشتر از ۷۹٪ دانش‌آموزان اغلب و همیشه نماز می‌خوانند. با توجه به فاصله اطمینان، با احتمال ۹۵٪ دانش‌آموزان بین ۷۹/۶٪ تا ۸۸/۱٪ اغلب و همیشه نماز می‌خوانند که نشان می‌دهد دانش‌آموزان در نماز خواندن از وضعیت مطلوبی برخوردارند (جدول ۱).

جدول ۱: آماره‌های آزمون دوجمله‌ای برای بررسی وضعیت نماز خواندن دانش‌آموزان

مقدار -p	Z	احتمال گروه	درصد	فراوانی	میزان	گروه
۰/۰۲۱	۲/۰۳	۰/۱۶۲	۲/۴	۷	اصلاً	اول
			۳/۴	۱۰	به ندرت	
			۱۰/۳	۳۰	گاهی	
		۰/۸۳۸	۲۷/۸	۸۱	اغلب	دوم
			۵۶	۱۶۳	همیشه	
				۱	۱۰۰	۲۹۱

بررسی تأثیر جنس بر نماز خواندن دانش‌آموزان

برای مقایسه نماز خواندن دانش‌آموزان دختر و پسر از آزمون ناپارامتری یو مان - ویتنی استفاده شده است.

آزمون مان - ویتنی

H_0 : میانه نماز خواندن دانش‌آموزان دختر و پسر یکسان است.

H_1 : میانه نماز خواندن دانش‌آموزان دختر و پسر متفاوت است.

با توجه به اینکه p - مقدار محاسبه شده از طریق آزمون مان - ویتنی (۰/۳۰۹) بیشتر از سطح معنی داری $\alpha = ۰/۰۵$ است، لذا در این سطح فرض H_0 رد نمی‌شود و این بدان معنی است که میانه نماز خواندن دانش‌آموزان دختر و پسر متفاوت نمی‌باشد و در نتیجه جنس دانش‌آموزان بر نماز خواندن آنان تأثیر ندارد (جدول ۲).

جدول ۲: آماره‌های آزمون مان - ویتنی برای مقایسه نماز خواندن دانش‌آموزان دختر و پسر

جنس	فراوانی	میانگین رتبه‌ها
دختر	۱۸۲	۱۴۹/۴۸
پسر	۱۰۹	۱۴۰/۲۰
U مان - ویتنی	Z	p- مقدار
۹۲۸۶/۵	-۱/۰۱۷	۰/۳۰۹

بررسی تأثیر پایه تحصیلی بر نماز خواندن دانش‌آموزان

برای مقایسه نماز خواندن دانش‌آموزان در پایه‌های اول، دوم و سوم تحصیلی از آزمون ناپارامتری کروسکال - والیس استفاده شده است.

آزمون کروسکال - والیس

H_0 : میانه نماز خواندن دانش‌آموزان در پایه‌های اول، دوم و سوم تحصیلی یکسان است.

H_1 : میانه نماز خواندن دانش‌آموزان در پایه‌های اول، دوم و سوم تحصیلی متفاوت است.

با توجه به اینکه p -مقدار محاسبه شده از طریق آزمون کروسکال - والیس (۰/۴۳۲) بیشتر از سطح معنی‌داری $\alpha = ۰/۰۵$ است، لذا در این سطح فرض H_0 رد نمی‌شود و این بدان معنی است که میانه نماز خواندن دانش‌آموزان در پایه‌های اول، دوم و سوم تحصیلی متفاوت نمی‌باشد و در نتیجه پایه تحصیلی دانش‌آموزان بر نماز خواندن آنان تأثیر ندارد (جدول ۳).

جدول ۳: آماره‌های آزمون کروسکال - والیس برای مقایسه نماز خواندن دانش‌آموزان در پایه‌های اول، دوم و سوم تحصیلی

پایه تحصیلی	فراوانی	میانگین رتبه‌ها
اول	۱۱۳	۱۴۶/۸۵
دوم	۹۰	۱۵۲/۶۵
سوم	۸۸	۱۳۸/۱۱
X^2	درجه آزادی	p -مقدار
۱/۶۸	۲	۰/۴۳۲

بررسی تأثیر نوع مدرسه بر نماز خواندن دانش‌آموزان برای مقایسه نماز خواندن دانش‌آموزان در مدارس دولتی، نمونه دولتی، تیزهوشان و غیرانتفاعی از آزمون ناپارامتری کروسکال - والیس استفاده شده است.

آزمون کروسکال - والیس

H_0 : میانه نماز خواندن دانش‌آموزان برحسب نوع مدرسه یکسان است.

H_1 : میانه نماز خواندن دانش‌آموزان برحسب نوع مدرسه متفاوت است. با توجه به اینکه p -مقدار محاسبه شده از طریق آزمون کروسکال - والیس (۰/۱۱۱) بیشتر از سطح معنی‌داری $\alpha = ۰/۰۵$ است، لذا در این سطح فرض H_0 رد نمی‌شود و این بدان معنی است که میانه نماز خواندن دانش‌آموزان در پایه‌های اول، دوم و سوم تحصیلی متفاوت نمی‌باشد و در نتیجه نوع مدرسه دانش‌آموزان بر نماز خواندن آنان تأثیر ندارد (جدول ۴).

جدول ۴: آماره‌های آزمون کروسکال - والیس برای مقایسه نماز خواندن دانش‌آموزان در مدارس دولتی، نمونه دولتی، تیزهوشان و غیرانتفاعی

میانگین رتبه‌ها	فراوانی	نوع مدرسه
۱۳۴/۴۶	۱۳۵	غیرانتفاعی
۱۵۵/۵۳	۱۳۸	دولتی
۱۶۹/۳۳	۳	نمونه دولتی
۱۵۷/۵۰	۱۵	تیزهوشان
p -مقدار	درجه آزادی	χ^2
۰/۱۱۱	۳	۶/۰۱۱

بررسی وضعیت نماز خواندن دانشجویان

از بین ۴۰۰ دانشجوی مورد بررسی، ۳۷۴ نفر وضعیت نماز خواندن خود را مشخص نموده که از این تعداد ۱۰ نفر (۲/۷٪) اصلاً نماز نمی‌خوانند، ۵ نفر (۱/۳٪) به‌ندرت، ۷ نفر (۱/۹٪) روزهای تعطیل، ۳۵ نفر (۹/۴٪) بعضی وقت‌ها و ۳۱۷ نفر (۸۴/۸٪) هر روز نماز می‌خوانند (جدول ۵).

آزمون دو جمله‌ای

با فرض اینکه P نسبت دانشجویانی باشد که هر روز نماز می‌خوانند:

$$H_1: P > ۰/۸۰ \quad H_0: P \leq ۰/۸۰$$

براساس محاسبات از طریق آزمون دوجمله‌ای چون $p = 0/011$ مقدار کمتر از سطح معنی‌داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح معنی‌داری فرض H_0 رد می‌شود و این بدان معنی است که بیشتر از ۸۰٪ دانشجویان هر روز نماز می‌خوانند. با توجه به فاصله اطمینان، با احتمال ۹۵٪ دانشجویان بین ۸۱/۱٪ تا ۸۸/۴٪ هر روز نماز می‌خوانند که نشان می‌دهد دانشجویان در نماز خواندن از وضعیت مطلوبی برخوردارند (جدول ۵).

جدول ۵: آماره‌های آزمون دوجمله‌ای برای بررسی وضعیت نماز خواندن دانشجویان

مقدار p	Z	احتمال گروه	درصد	فراوانی	میزان	
۰/۰۱۱	۲/۳۰	۰/۱۵۲	۲/۷	۱۰	اصلاً	گروه اول
			۱/۳	۵	به ندرت	
			۱/۹	۷	روزهای تعطیل	
			۹/۴	۳۵	بعضی وقت‌ها	
		۰/۸۴۸	۸۴/۸	۳۱۷	هر روز	گروه دوم
		۱	۱۰۰	۳۷۴	جمع	

بررسی وضعیت شرکت در نماز جماعت دانشجویان

از بین ۴۰۰ دانشجوی مورد بررسی، ۳۷۹ نفر وضعیت شرکت در نماز جماعت خود را مشخص نموده که از این تعداد ۵۳ نفر (۱۴٪) اصلاً در نماز جماعت شرکت نمی‌کنند، ۱۰۶ نفر (۲۸٪) به ندرت، ۱۷ نفر (۴/۴٪) روزهای تعطیل، ۱۸۰ نفر (۴۷/۵٪) بعضی وقت‌ها و ۲۳ نفر (۶/۱٪) هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند (جدول ۶).

آزمون دوجمله‌ای

با فرض اینکه P نسبت دانشجویانی باشد که بعضی وقت‌ها و هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند:

$$H_0: P \leq 0/48$$

$$H_1: P > 0/48$$

براساس محاسبات از طریق آزمون دوجمله‌ای چون $p = 0/015$ مقدار کمتر از سطح معنی‌داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح معنی‌داری فرض H_0 رد می‌شود و این بدان معنی است که بیش‌تر از ۴۸٪ دانشجویان بعضی وقت‌ها و هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند. با توجه به فاصله اطمینان، با احتمال ۹۵٪ دانشجویان بین ۴۸/۵٪ تا ۵۸/۶٪ بعضی وقت‌ها و هر روز در نماز جماعت شرکت می‌کنند که نشان می‌دهد دانشجویان از نظر شرکت در نماز جماعت از وضعیت نسبتاً مطلوبی برخوردارند (جدول ۶).

جدول ۶: آماره‌های آزمون دوجمله‌ای برای بررسی وضعیت شرکت در نماز جماعت دانشجویان

مقدار p	Z	احتمال گروه	درصد	فراوانی	میزان	
					اصلاً	گروه اول
۰/۰۱۵	۲/۱۷	۰/۴۶۴	۱۴	۵۳	اصلاً	گروه اول
			۲۸	۱۰۶	به‌ندرت	
			۴/۴	۱۷	روزهای تعطیل	
		۰/۵۳۶	۴۷/۵	۱۸۰	بعضی وقت‌ها	گروه دوم
			۶/۱	۲۳	هر روز	
				۱	۱۰۰	۳۷۹

عوامل مرتبط با اقامه نماز در...

بررسی وضعیت شرکت در نماز جمعه دانشجویان

از بین ۴۰۰ دانشجویی مورد بررسی، ۳۷۵ نفر وضعیت شرکت در نماز جمعه خود را

مشخص نموده که از این تعداد ۱۰۳ نفر (۲۷/۵٪) اصلاً در نماز جمعه شرکت نمی‌کنند، ۴۵ نفر (۳۸/۷٪) به ندرت، ۸۰ نفر (۲۱/۳٪) چندین مرتبه در سال، ۳۰ نفر (۸٪) حداقل هر سه هفته یکبار، و ۱۷ نفر (۴/۵٪) هر جمعه در نماز جمعه شرکت می‌کنند (جدول ۷).

آزمون دوجمله‌ای

با فرض اینکه P نسبت دانشجویانی باشد که حداقل هر سه هفته یکبار و هر جمعه در نماز جمعه شرکت می‌کنند:

$$H_1: P < 0/16 \quad H_0: P \geq 0/16$$

بر اساس محاسبات از طریق آزمون دوجمله‌ای چون $p = 0/034$ مقدار کمتر از سطح معنی‌داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح معنی‌داری فرض H_0 رد می‌شود و این بدان معنی است که کمتر از ۱۶٪ دانشجویان حداقل هر سه هفته یکبار و هر جمعه در نماز جمعه شرکت می‌کنند. با توجه به فاصله اطمینان، با احتمال ۹۵٪ دانشجویان بین ۹/۲٪ تا ۱۵/۹٪ حداقل هر سه هفته یکبار و هر جمعه در نماز جمعه شرکت می‌کنند که نشان می‌دهد دانشجویان از نظر شرکت در نماز جمعه از وضعیت نامطلوبی برخوردارند (جدول ۷).

جدول ۷: آماره‌های آزمون دوجمله‌ای برای بررسی وضعیت شرکت در نماز جمعه دانشجویان

p -مقدار	Z	احتمال گروه	درصد	فراوانی	میزان	
۰/۰۳۴	-۱/۸۳	۰/۸۷۵	۲۷/۵	۱۰۳	اصلاً	گروه اول
			۳۸/۷	۱۴۵	به ندرت	
			۲۱/۳	۸۰	روزهای تعطیل	
		۰/۱۲۵	۸	۳۰	حداقل هر سه هفته یکبار	گروه دوم
			۴/۵	۱۷	هر جمعه	
		۱	۱۰۰	۳۷۵	جمع	

بررسی تأثیر جنس بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان برای مقایسه نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان دختر و پسر از آزمون ناپارامتری مان - ویتنی استفاده شده است.

آزمون مان - ویتنی

H_0^1 : میانه نماز خواندن دانشجویان دختر و پسر یکسان است.

H_0^2 : میانه شرکت در نماز جماعت دانشجویان دختر و پسر یکسان است.

H_0^3 : میانه شرکت در نماز جمعه دانشجویان دختر و پسر یکسان است.

با توجه به اینکه p - مقدار محاسبه شده از طریق آزمون مان - ویتنی فقط در متغیر شرکت در نماز جماعت کمتر از سطح معنی داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح فقط فرض H_0^2 رد می شود و این بدان معنی است که میانه شرکت در نماز جماعت دانشجویان دختر و پسر متفاوت می باشد، به طوری که با توجه به میانگین رتبه ها، دانشجویان پسر در نماز جماعت بیشتر از دانشجویان دختر شرکت می کنند؛ در نتیجه جنس دانشجویان فقط بر شرکت در نماز جماعت آنان تأثیر دارد (جدول ۸).

جدول ۸- آماره های آزمون مان - ویتنی برای مقایسه توزیع نماز خواندن، شرکت در

نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان دختر و پسر

جنس متغیر	دختر		پسر		U مان ویتنی	Z	-p مقدار
	تعداد	میانگین رتبه	تعداد	میانگین رتبه			
نماز خواندن	۱۶۱	۱۷۴/۶۸	۱۹۷	۱۸۳/۴۴	۱۵۰۸۲	-۱/۲۷۲	۰/۲۰۳
شرکت در نماز جماعت	۱۶۴	۲۰۰/۲۹	۱۹۹	۱۶۶/۹۲	۱۳۳۱۸	-۳/۲۳۵	۰/۰۰۱
شرکت در نماز جمعه	۱۶۳	۱۷۷/۲۹	۱۹۶	۱۸۲/۲۵	۱۵۵۳۲/۵	-۰/۴۷۳	۰/۶۳۶

عوامل مرتبط با اقامه نماز در...

بررسی رابطه بین سن با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان برای بررسی رابطه بین سن با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان از آزمون ناپارامتری اسپیرمن استفاده شده است.

آزمون اسپیرمن

H_0^1 : بین نماز خواندن دانشجویان و سن آنان رابطه وجود ندارد.

H_0^2 : بین شرکت در نماز جماعت دانشجویان و سن آنان رابطه وجود ندارد.

H_0^3 : بین شرکت در نماز جمعه و سن آنان رابطه وجود ندارد.

با توجه به اینکه p -مقدار محاسبه شده از طریق آزمون همبستگی اسپیرمن فقط در متغیر شرکت در نماز جماعت کمتر از سطح معنی‌داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح فقط فرض H_0^2 رد می‌شود و این بدان معنی است که فقط بین سن و شرکت در نماز جماعت دانشجویان رابطه معنی‌دار وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی نمونه‌ای ($r_s = 0/132$) رابطه‌ای مثبت و ضعیف می‌باشد (جدول ۹).

جدول ۹: آماره‌های آزمون همبستگی بین سن با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان

متغیرها	n	r_s	p -مقدار
سن	نماز خواندن	۳۵۲	۰/۱۷۸
	شرکت در نماز جماعت	۳۵۷	۰/۰۱۳
	شرکت در نماز جمعه	۳۵۳	۰/۸۳۳

بررسی تأثیر نوع دانشکده بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان برای مقایسه نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان بر حسب نوع دانشکده از آزمون ناپارامتری کروسکال - والیس استفاده شده است.

آزمون کروسکال - والیس

H_0^1 : میانه نماز خواندن دانشجویان بر حسب نوع دانشکده یکسان است.
 H_0^2 : میانه شرکت در نماز جماعت دانشجویان بر حسب نوع دانشکده یکسان است.

H_0^3 : میانه شرکت در نماز جمعه دانشجویان بر حسب نوع دانشکده یکسان است.

با توجه به اینکه p -مقدار محاسبه شده از طریق آزمون کروسکال - والیس در متغیرهای نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت کمتر از سطح معنی داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح فرض‌های H_0^1 و H_0^2 رد می‌شوند و این بدان معنی است که میانه نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت دانشجویان بر حسب نوع دانشکده متفاوت می‌باشد؛ به طوری که با توجه به میانگین رتبه‌ها، به ترتیب دانشجویان دانشکده‌های علوم، ریاضی، کشاورزی، علوم انسانی، اقتصاد، تربیت بدنی، فنی و هنر نماز می‌خوانند و همچنین به ترتیب، دانشجویان دانشکده‌های علوم انسانی، علوم، تربیت بدنی، کشاورزی، اقتصاد، فنی، ریاضی و هنر در نماز جماعت شرکت می‌کنند. در نتیجه نوع دانشکده بر نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت دانشجویان تأثیر دارد (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. آماره‌های آزمون کروسکال - وایس برای مقایسه توزیع نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان بر حسب نوع دانشکده

شرکت در نماز جمعه		شرکت در نماز جماعت		نماز خواندن		متغیر دانشکده
میانگین رتبه	تعداد	میانگین رتبه	تعداد	میانگین رتبه	تعداد	
۱۹۹/۴۶	۳۹	۱۹۸/۳۳	۳۹	۱۹۳/۶۳	۴۰	علوم
۱۹۵/۱۸	۹۸	۲۰۱/۵۱	۹۸	۱۸۵/۷۰	۹۷	علوم انسانی
۱۶۶/۰۹	۴۶	۱۶۸/۳۳	۴۵	۱۹۳/۲۲	۴۶	ریاضی
۱۷۸/۲۲	۳۸	۱۸۷/۴۱	۳۷	۱۸۳	۳۸	اقتصاد
۱۹۳/۷۵	۳۲	۱۹۴/۱۵	۳۳	۱۹۱/۹۵	۳۳	کشاورزی
۱۴۷/۸۴	۳۱	۱۱۷/۶۶	۳۲	۱۵۱/۰۶	۳۱	هنر
۱۶۶/۶۷	۱۸	۱۹۸	۱۹	۱۷۲/۸۸	۱۶	تربیت بدنی
۱۷۶/۶۸	۶۰	۱۷۸/۳۴	۶۳	۱۶۵/۹۷	۶۰	فنی
۸/۷۸۳		۲۰/۵۷۱		۱۴/۷۹۲		χ^2
۷		۷		۷		درجه آزادی
۰/۲۶۹		۰/۰۰۴		۰/۰۳۹		p- مقدار

بررسی تأثیر معدل دیپلم بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان برای مقایسه نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان بر حسب معدل دیپلم از آزمون ناپارامتری کروسکال - وایس استفاده شده است.

آزمون کروسکال - والیس

H_0^1 : میانه نماز خواندن دانشجویان برحسب معدل دیپلم یکسان است.
 H_0^2 : میانه شرکت در نمازجماعت دانشجویان برحسب معدل دیپلم یکسان است.
 H_0^3 : میانه شرکت در نمازجمعه دانشجویان برحسب معدل دیپلم یکسان است.
 با توجه به اینکه p - مقدار محاسبه شده از طریق آزمون کروسکال - والیس فقط در متغیر شرکت در نمازجمعه کمتر از سطح معنی داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح فرض H_0^3 رد می‌شود و این بدان معنی است که میانه شرکت در نمازجمعه دانشجویان برحسب معدل دیپلم متفاوت می‌باشد؛ به طوری که با توجه به میانگین رتبه‌ها، دانشجویانی که معدل آنها کمتر از ۱۲ است از دانشجویان با معدل دیپلم ۱۲ به بالا کمتر در نمازجمعه شرکت می‌کنند؛ در نتیجه معدل دیپلم فقط بر شرکت در نمازجمعه دانشجویان تأثیر دارد (جدول ۱۱).

جدول ۱۱. آماره‌های آزمون کروسکال - والیس برای مقایسه توزیع نماز خواندن، شرکت در نمازجماعت و شرکت در نمازجمعه دانشجویان بر حسب معدل دیپلم

شرکت در نمازجمعه		شرکت در نمازجماعت		نماز خواندن		متغیر معدل
				میانگین رتبه	تعداد	
۷۱/۳۶	۷	۱۵۷/۸۶	۷	۱۴۷/۲۱	۷	کمتر از ۱۲
۱۵۷ ۱۵۲	۱۷۸	۱۵۴/۳۰	۱۷ ۷	۱۴۹/۴۹	۱۷۶	۱۲ تا ۱۷
۱۵۰ ۱۴۹	۱۱۳	۱۴۱/۵۳	۱۱ ۴	۱۴۷/۰۴	۱۱۳	بالاتر از ۱۷
۶/۶۰۳		۱/۸۳۲		۰/۱۴۹		χ^2
۲		۲		۲		درجه آزادی
۰/۰۳۷		۰/۴۰۰		۰/۹۲۸		p - مقدار

عوامل مرتبط با اقامه نماز در...

بررسی رابطه بین معدل دانشجویی با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان

برای بررسی رابطه بین معدل دانشجویی با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان از آزمون ناپارامتری اسپیرمن استفاده شده است.

آزمون اسپیرمن

H_0^1 : بین نماز خواندن دانشجویان و معدل دانشجویی آنان رابطه وجود ندارد.
 H_0^2 : بین شرکت در نماز جماعت دانشجویان و معدل دانشجویی آنان رابطه وجود ندارد.

H_0^3 : بین شرکت در نماز جمعه و معدل دانشجویی آنان رابطه وجود ندارد.
 با توجه به اینکه p - مقدار محاسبه شده، از طریق آزمون همبستگی اسپیرمن فقط در متغیر نماز خواندن کمتر از سطح معنی داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح فقط فرض H_0^1 رد می شود و این بدان معنی است که فقط بین معدل دانشجویی و نماز خواندن دانشجویان رابطه معنی دار وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی نمونه‌ای ($r_s = 0/230$) رابطه‌ای مثبت و ضعیف می باشد (جدول ۱۲).

جدول ۱۲. آماره‌های آزمون همبستگی بین معدل دانشجویی با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان

متغیرها	n	r_s	p - مقدار
معدل دانشجویی	نماز خواندن	۱۷۸	۰/۲۳۰
	شرکت در نماز جماعت	۱۸۹	-۰/۰۹۹
	شرکت در نماز جمعه	۱۷۹	-۰/۰۴۷

بررسی رابطه بین تعداد واحد اخذ شده با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان

برای بررسی رابطه بین تعداد واحد اخذ شده با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان از آزمون ناپارامتری اسپیرمن استفاده شده است.

آزمون اسپیرمن

H_0^1 : بین نماز خواندن دانشجویان و تعداد واحد اخذ شده آنان رابطه وجود ندارد.
 H_0^2 : بین شرکت در نماز جماعت دانشجویان و تعداد واحد اخذ شده آنان رابطه وجود ندارد.
 H_0^3 : بین شرکت در نماز جمعه و تعداد واحد اخذ شده آنان رابطه وجود ندارد.
 با توجه به اینکه p -مقدار محاسبه شده، از طریق آزمون همبستگی اسپیرمن در همه متغیرها بیشتر از سطح معنی داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح هیچکدام از فرض‌های H_0^1 ، H_0^2 و H_0^3 رد نمی‌شوند و این بدان معنی است که بین تعداد واحد اخذ شده با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان رابطه معنی داری وجود ندارد (جدول ۱۳).

جدول ۱۳. آماره‌های آزمون همبستگی بین تعداد واحد اخذ شده با نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان

متغیرها	n	r_s	p -مقدار
نماز خواندن	۲۵۵	-۰/۰۰۶	۰/۹۲۰
تعداد واحد اخذ شده			
شرکت در نماز جماعت	۲۵۷	۰/۰۰۷	۰/۹۱۶
شرکت در نماز جمعه	۲۵۶	-۰/۰۶۰	۰/۳۳۶

بررسی تأثیر وضعیت بومی بودن بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان

برای مقایسه نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان بومی و غیر بومی از آزمون ناپارامتری مان - ویتنی استفاده شده است.

آزمون مان - ویتنی

H_0^1 : میانه نماز خواندن دانشجویان بومی و غیر بومی یکسان است.
 H_0^2 : میانه شرکت در نماز جماعت دانشجویان بومی و غیر بومی یکسان است.
 H_0^3 : میانه شرکت در نماز جمعه دانشجویان بومی و غیر بومی یکسان است.
 با توجه به اینکه p -مقدار محاسبه شده از طریق آزمون مان - ویتنی فقط در متغیر نماز خواندن کمتر از سطح معنی داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح فقط فرض H_0^1 رد می شود و این بدان معنی است که میانه نماز خواندن دانشجویان بومی و غیر بومی متفاوت می باشد، به طوری که با توجه به میانگین رتبه ها، دانشجویان بومی از دانشجویان غیر بومی بیشتر نماز می خوانند. در نتیجه وضعیت بومی بودن دانشجویان بر نماز خواندن آنان تأثیر دارد (جدول ۱۴).

جدول ۱۴. آماره های آزمون مان- ویتنی برای مقایسه توزیع نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان بومی و غیر بومی

-p مقدار	Z	U مان-ویتنی	غیر بومی		بومی		وضعیت متغیر
			میانگین رتبه	تعداد	میانگین رتبه	تعداد	
0/010	-2/586	12266/5	162/03	201	179/31	136	نماز خواندن
0/129	-1/518	12612/5	163/75	201	179/11	138	شرکت در نماز جماعت
0/060	-1/882	12097	161/18	201	180/55	136	شرکت در نماز جمعه

رتبه های اسلامی ۳۱

بررسی تأثیر وضعیت سکونت بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان

برای مقایسه نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان خوابگاهی و غیر خوابگاهی از آزمون ناپارامتری مان - ویتنی استفاده شده است.

آزمون مان - ویتنی

H_0^1 : میانه نماز خواندن دانشجویان خوابگاهی و غیرخوابگاهی یکسان است.
 H_0^2 : میانه شرکت در نمازجماعت دانشجویان خوابگاهی و غیرخوابگاهی یکسان است.
 H_0^3 : میانه شرکت در نمازجمعه دانشجویان خوابگاهی و غیرخوابگاهی یکسان است.
 با توجه به اینکه p -مقدار محاسبه شده، از طریق آزمون مان - ویتنی در متغیرهای شرکت در نمازجماعت و شرکت در نمازجمعه کمتر از سطح معنی داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح فرض‌های H_0^2 و H_0^3 رد می‌شوند و این بدان معنی است که میانه شرکت در نمازجماعت و شرکت در نمازجمعه دانشجویان خوابگاهی و غیرخوابگاهی متفاوت می‌باشد، به طوری که با توجه به میانگین رتبه‌ها، دانشجویان غیرخوابگاهی بیشتر از دانشجویان خوابگاهی در نمازجماعت و نمازجمعه شرکت می‌کنند. در نتیجه وضعیت سکونت بر شرکت در نمازجماعت و نمازجمعه دانشجویان تأثیر دارد (جدول ۱۵).

جدول ۱۵. آماره‌های آزمون مان- ویتنی برای مقایسه توزیع نماز خواندن، شرکت در نمازجماعت و شرکت در نمازجمعه دانشجویان خوابگاهی و غیرخوابگاهی

وضعیت متغیر	خوابگاهی		غیر خوابگاهی		U مان-ویتنی	Z	-p مقدار
	تعداد	میانگین رتبه	تعداد	میانگین رتبه			
نماز خواندن	۱۷۲	۱۵۹/۴۱	۱۴۸	۱۶۱/۷۷	۱۲۵۴۰	-۰/۳۶۷	۰/۷۱۴
شرکت در نمازجماعت	۱۷۰	۱۴۷/۱۹	۱۵۲	۱۷۷/۵۰	۱۰۴۸۸	-۳/۱۳۱	۰/۰۰۲
شرکت در نماز جمعه	۱۷۱	۱۵۰/۵۲	۱۵۰	۱۷۲/۹۵	۱۱۰۳۲/۵	-۲/۲۷۳	۰/۰۲۳

عوامل مرتبط با اقامه نماز در...

بررسی تأثیر وضعیت تأهل بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و نماز جمعه دانشجویان برای مقایسه نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان مجرد و متأهل از آزمون ناپارامتری مان - ویتنی استفاده شده است.

آزمون مان - ویتنی

H_0^1 : میانه نماز خواندن دانشجویان مجرد و متأهل یکسان است.
 H_0^2 : میانه شرکت در نماز جماعت دانشجویان مجرد و متأهل یکسان است.
 H_0^3 : میانه شرکت در نماز جمعه دانشجویان مجرد و متأهل یکسان است.
 با توجه به اینکه p - مقدار محاسبه شده از طریق آزمون مان - ویتنی در همه متغیرها بیشتر از سطح معنی‌داری $\alpha = 0/05$ است، لذا در این سطح هیچکدام از فرض‌های H_0^1 ، H_0^2 و H_0^3 رد نمی‌شوند و این بدان معنی است که میانه شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان مجرد و متأهل متفاوت نمی‌باشد. در نتیجه، وضعیت تأهل بر نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان تأثیر ندارد (جدول ۱۶).

جدول ۱۶. آماره‌های آزمون مان- ویتنی برای مقایسه توزیع نماز خواندن، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه دانشجویان مجرد و متأهل

- P مقدار	Z	U مان-ویتنی	غیر بومی		بومی		وضعیت متغیر
			میانگین رتبه	تعداد	میانگین رتبه	تعداد	
۰/۳۴۹	-۰/۹۳۷	۷۸۶۶	۱۸۱	۵۷	۱۷۲/۶۲	۲۹۰	نماز خواندن
۰/۳۵۰	-۰/۹۳۵	۷۹۶۶/۵	۱۸۵/۹۷	۵۹	۱۷۳/۳۸	۲۹۱	شرکت در نماز جماعت
۰/۸۰۲	-۰/۲۵۱	۸۲۱۵	۱۷۶/۸۶	۵۸	۱۷۳/۴۳	۲۸۹	شرکت در نماز جمعه

بحث و نتیجه‌گیری

در این تحقیق نتایج زیر حاصل گردید:

دانش‌آموزان در نماز خواندن از وضعیت مطلوبی برخوردارند یعنی آنکه «همیشه» و یا «اغلب اوقات» نماز می‌خوانند.

دانشجویان در نماز خواندن از وضعیت مطلوبی برخوردارند.

دانشجویان از نظر شرکت در نماز جمعه از وضعیت نسبتاً مطلوبی برخوردارند.

دانشجویان از نظر شرکت در نماز جمعه از وضعیت نامطلوبی برخوردارند.

جنسیت دانشجویان بر شرکت در نماز جماعت آنان تأثیر دارد (دانشجویان پسر در نماز جماعت بیشتر از دانشجویان دختر شرکت می‌کنند).

بین سن و شرکت در نماز جماعت دانشجویان رابطه معنی‌دار و مثبت وجود دارد.

نوع دانشکده بر نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت دانشجویان تأثیر دارد (به ترتیب، دانشجویان دانشکده‌های علوم، ریاضی، کشاورزی، علوم انسانی، اقتصاد، تربیت بدنی، فنی و هنر، نماز می‌خوانند و همچنین به ترتیب، دانشجویان دانشکده های علوم انسانی، علوم، تربیت بدنی، کشاورزی، اقتصاد، فنی، ریاضی و هنر در نماز جماعت شرکت می‌کنند).

معدل دیپلم بر شرکت در نماز جمعه دانشجویان تأثیر دارد (دانشجویانی که معدل دیپلم آنها کمتر از ۱۲ است از دانشجویان با معدل دیپلم ۱۲ به بالا، کمتر در نماز جمعه شرکت می‌کنند).

بین معدل دانشجویان در دانشگاه و نماز خواندن آنان رابطه‌ای مثبت و ضعیف وجود دارد (هر قدر معدل دانشجویان در دانشگاه افزایش می‌یابد، وضعیت نماز خواندن آنان بهتر می‌شود، یعنی بیشتر نماز می‌خوانند). [باتوجه به نتایج جدول

۱۲ و آزمون ناپارامتری کروسکال والیس]

وضعیت بومی بودن دانشجویان بر نماز خواندن آنان تأثیر دارد (دانشجویان بومی از دانشجویان غیربومی بیشتر نماز می‌خوانند).

وضعیت سکونت بر شرکت در نمازجماعت و نمازجمعه دانشجویان تأثیر دارد (دانشجویان غیرخوابگاهی بیشتر از دانشجویان خوابگاهی در نمازجماعت و جمعه شرکت می کنند).

نتیجه دیگر تحقیق حاضر که دانش آموزان (و دانشجویان) در نماز خواندن از وضعیت مطلوبی برخوردارند، هماهنگ و همسو با نتایج تحقیق سراجزاده (۱۳۷۵) و طالبان (۱۳۷۷) می باشد که آنان نیز به همین نتیجه رسیدند که دانش آموزان مدارس تهرانی در زمینه مذکور از وضعیت مطلوبی برخوردار می باشند. نتایج تحقیق حاضر با نتایج تحقیق ستاد اقامه نماز (بی تا) نیز هماهنگی و مشابهت دارد به طوری که ستاد مذکور هم گزارش نمود که گرایش دانش آموزان دبیرستان های تهران به نماز کاملاً مثبت بوده و ۸۴/۳ درصد آنان نماز خوان بوده و به درجات متفاوت و یا به نحوی از انحاء به صورت مرتب یا اکثر مواقع یا گاهگاهی به این فریضه الهی پایبند بوده اند.

همچنین مطابق با نتیجه تحقیق علوی (۱۳۸۲) نیز ۸۸/۲٪ دانش آموزان شاهد دوره راهنمایی و دبیرستان شهر کرمان کاملاً موافقت که نماز خواندن امر مهمی است و ۸۰٪ آنان کاملاً موافقت که اقامه نماز جماعت بهتر از نماز فرادی است و ۴۸/۸٪ کاملاً موافقت که اقامه نماز جمعه باعث آگاهی فرد از مسائل و مشکلات روز جامعه می گردد. همچنین ۸۷/۱٪ افراد مذکور همیشه نمازهای واجب خود را به جا می آورند و ۲۸/۳٪ آنان همیشه و یا بیشتر اوقات نمازهای واجب را به جماعت برگزار می کنند. همچنین ۴۱/۱٪ آنان همیشه و یا بیشتر اوقات در نماز جماعت شرکت می کنند. مطابق با نتیجه تحقیق علوی (۱۳۸۲)، ۹۳/۶٪ دانشجویان شاهد دانشگاههای کرمان کاملاً موافقت که نماز خواندن امر مهمی است. ۵۷/۹٪ آنان کاملاً موافقت که اقامه نماز جماعت بهتر از نماز فرادی است. ۴۲/۴۶٪ آنان کاملاً موافقت که اقامه نماز جمعه باعث آگاهی فرد از مسائل و مشکلات روز جامعه می گردد. ۹۴/۷٪ آنان همیشه نمازهای واجب خود را به جا می آورند. ۷/۴٪ آنان همیشه و یا بیشتر اوقات نمازهای واجب را به جماعت برگزار می کنند.

همچنین ۲۵/۶٪ آنان همیشه و یا بیشتر اوقات در نماز جماعت شرکت می کنند. از طرف دیگر، ترتیب مطلوبیت نمازخواندن به صورت فردی، شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جمعه در دانشجویان نیز با تحقیق سراجزاده (۱۳۷۵) شباهت دارد، به طوری که وی نیز به این نتیجه دست یافت که هر قدر از نماز فردی به سمت نماز جماعت و جمعه حرکت شود، از میزان شرکت دانش آموزان سال سوم دبیرستان های تهران کاسته می شود. در تحقیق حاضر نیز همین نتیجه حاصل شد، اگرچه دانشجویان در نماز خواندن از وضعیت مطلوبی برخوردارند، اما از نظر شرکت در نماز جماعت از وضعیت نسبتاً مطلوب و از نظر شرکت در نماز جمعه از وضعیت نامطلوبی برخوردار می باشند. این نتیجه تحقیق حاضر، هماهنگ و مشابه با تحقیق ستاد اقامه نماز (بی تا) می باشد، به طوری که ستاد مذکور نیز گزارش کرد جنسیت بر گرایش دانش آموزان نسبت به نماز تأثیر دارد، به عبارت دیگر پسران نسبت به دختران گرایش مثبت تری را نسبت به نماز نشان می دهند. محتشمی پور، محتشمی پور، شادلو مشهدی، عمادزاده و حسن آبادی (۱۳۸۲) نیز در تحقیق خود به این نتیجه رسیدند که بین میانگین نمرات آزمودنیهای دختر در پاسخ به سؤالات پرسشنامه کلی عوامل مؤثر در جذب دانش آموزان به نماز تفاوت معنی داری وجود داشت، به عبارت دیگر، میان ارزشیابی دانش آموزان دختر در پرسشنامه مذکور تفاوت معنی داری موجود بود.

نتیجه دیگر تحقیق حاضر که در محدوده سنی که دانشجویان در دانشگاه حضور دارند هر قدر سن آنان افزایش یابد، حضور آنان در نماز جماعت بیشتر می شود را شاید بتوان حمل بر این موضوع نمود که با افزایش سن، میزان شناخت و معرفت دانشجویان نسبت به نماز جماعت و تأثیرات آن افزایش می یابد. اما در عین حال باید توجه داشت که مطابق با نتایج تحقیق ستاد اقامه نماز (بی تا) متغیرهای پایه تحصیلی و رشته تحصیلی اثر معناداری بر گرایش دانش آموزان نسبت به نماز نداشته و تفاوت بارز و واقعی میان گرایش نسبت به نماز در بین دانش آموزان این گروهها مشاهده نشده است. محتشمی پور، محتشمی پور، شادلو مشهدی، عمادزاده

و حسن آبادی (۱۳۸۲) نیز در تحقیقشان این نتیجه را گزارش کردند که بین دیدگاه دانش آموزان پایه های اول، دوم و سوم مقطع متوسطه از لحاظ عوامل مؤثر درون مدرسه ای در جذب آنان به نماز، یعنی پرسشنامه کلی تحقیق، تفاوت معنی داری وجود ندارد.

این نتیجه تحقیق که معدل دانشجویان با نماز خواندن آنان رابطه مثبت دارد، به طوری که هر قدر معدل آنان بهتر شود، بیشتر نماز می خوانند را احتمالاً می توان به این موضوع ربط داد که اگر یکی از عوامل بهبود پیشرفت تحصیلی و معدل دانشجویان، هوش و تلاش آنان دانسته شود، احتمالاً چنین هوش و فراستی ممکن است سبب درک بهتر فلسفه نماز و اقامه بهتر و صحیح تر آن نیز گردد. نتیجه دیگر تحقیق که دانشجویان غیرخوابگاهی بیشتر از دانشجویان خوابگاهی در نمازجماعت و جمعه شرکت می کنند؛ ممکن است ناشی از امکانات و تسهیلات بیشتر دانشجویان غیرخوابگاهی برای حضور در نمازجماعت و جمعه باشد، به طوری که امکان حضور دانشجویان خوابگاهی برای حضور خصوصاً در نمازجمعه به مراتب دشوارتر از دانشجویان غیرخوابگاهی که بسیاری از آنان بومی هم هستند، می باشند.

براساس نتایج تحقیق، موارد زیر پیشنهاد می گردد:

با توجه به مطلوبیت وضعیت نمازخواندن دانش آموزان و دانشجویان اما عدم «کاملاً مطلوب» بودن وضعیت نماز خواندن در بین آنان (یعنی اینگونه نیست که آنان همیشه و به طور منظم نماز بخوانند)، پیشنهاد می شود در مورد معرفی حقیقت نماز تلاش بیشتری شود و همچنین بعضی موانعی که سبب چنین امری گردیده اند که وضعیت نمازخواندن، کاملاً مطلوب نباشد، کشف شده و در جهت رفع آنها برنامه ریزی مقتضی عمل آید.

با توجه به نسبتاً مطلوب بودن شرکت دانشجویان در نمازجماعت و نامطلوب بودن شرکت آنان در نمازجمعه لازم است دلایل چنین امری مورد شناسایی قرار گیرند و اقدامات لازم انجام شود. با توجه به رابطه مثبت معدل دانشجویان و نمازخواندن آنان، در جهت افزایش روحیه علمی و پیشرفت تحصیلی دانشجویان

اقدامات بیشتری مبذول گردد و همچنین با برنامه ریزی برای بهبود وضعیت نماز خواندن در بین آنان احتمال بهبود پیشرفت تحصیلی نیز در آنان افزایش یابد. با توجه به حضور بیشتر دانشجویان غیر خوابگاهی نسبت به دانشجویان خوابگاهی در نماز جماعت و جمعه پیشنهاد می شود تسهیلات و امکانات بیشتری جهت حضور دانشجویان خوابگاهی به منظور شرکت در نماز جماعت و جمعه در نظر گرفته شود و انگیزه بیشتری در آنان نسبت به حضور در اینگونه نمازها ایجاد گردد.

منابع

ادیب حاج باقری، محسن (۱۳۷۹)، «آثار مطلوب نماز در بهداشت روان»، *طب و تزکیه*، ۳۹.

ایمانی، محسن (بی تا)، «نقش نماز در آرامش روانی خانواده»، ۳۷.

<http://www.andisheqom.com>

بشلیده، کیومرث؛ مکتبی، غلامحسین؛ تقی پور، منوچهر و شکرشکن، حسین (۱۳۸۲)، «بررسی عوامل درون مدرسه ای جذب دانش آموزان مقطع متوسطه استان خوزستان به نماز»، *مجله علوم تربیتی و روانشناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز*، شماره ۱۰.

بشلیده، کیومرث؛ مکتبی، غلامحسین؛ تقی پور، منوچهر و شکرشکن، حسین (۱۳۸۲)، «بررسی عوامل درون مدرسه ای جذب دانش آموزان مقطع متوسطه استان خوزستان به نماز با روش تحلیل عوامل»، *مطالعات تربیتی و روانشناسی*، شماره ۴.

حسینی دشتی، سید مصطفی (۱۳۷۶)، *معارف و معاریف*، چاپ دوم، تهران: مفید. ستاد اقامه نماز (بی تا)، «سنجش گرایش دانش آموزان به نماز»، *فصلنامه نیایش نامه*، پیش شماره ۱.

سجادی، سیدجعفر (۱۳۶۳)، *فرهنگ معارف اسلامی*، ج ۴. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.

سراج زاده، حسین (۱۳۷۵)، «نگرش ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت های آن برای نظریه سکولار شدن»، *نمایه پژوهش*، سال دوم، شماره های ۷ و ۸، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

سواری، کریم؛ صفائی مقدم و نیسی، عبدالکاسم (۱۳۸۰)، «بررسی دیدگاه های

- فلسفی - عقیدتی دانش آموزان پسر پایه سوم مقطع متوسطه شهر اهواز در مورد نماز»، *مجله علوم تربیتی و روانشناسی*، شماره ۸.
- شرفی، محمدرضا (۱۳۷۹)، «مبانی و آثار تربیتی نماز»، *مجله تربیت*.
- شریعتمداری، جعفر (۱۳۷۴)، *شرح و تفسیر لغات قرآن بر اساس تفسیر نمونه*، ج ۲۴ دوم، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۷۷)، «سنجش دینداری جوانان»، *نمایه پژوهش*. شماره‌های ۷ و ۸، تهران: پژوهش‌های فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- عزیزی، عباس (۱۳۷۵). *تفسیر و پیام آیات نماز*، چاپ دوم، قم: نبوغ.
- عزیزی، عباس (۱۳۷۶). *پرورش روح - نماز و عبادت در تفسیر المیزان*، چاپ سوم، قم: نبوغ.
- عزیزی، عباس (۱۳۷۶). *سلامت روح - نماز و عبادت در تفسیر نمونه*، قم: نبوغ.
- علوی، سید حمید رضا. (۱۳۸۲). *بررسی وضعیت و عوامل مرتبط با «بهداشت روانی»، «نگرش» و «رفتار» دینی در دانشجویان و دانش آموزان شاهد شهر کرمان*. طرح پژوهشی چاپ نشده، اداره کل بنیاد شهید استان کرمان.
- فرهادیان، رضا (بی‌تا). «عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به نماز». ۷، <http://www.andisheqom.com>
- قرائتی، محسن (۱۳۷۴). *تفسیر نماز*، تهران: ستاد اقامه نماز.
- قرائتی، محسن (۱۳۷۷). *پرتوی از اسرار نماز*، چاپ شانزدهم، تهران: ستاد اقامه نماز.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۶۴). *قاموس قرآن*، ج ۳-۴، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- محتشمی پور، عفت؛ محتشمی پور، مهدی؛ شادلو مهدی، فاطمه؛ عمادزاده، علی و حسن آبادی، حسین (۱۳۸۲)، «بررسی رابطه نماز با میزان افسردگی در دانشجویان دانشکده پیراپزشکی و بهداشت دانشگاه علوم پزشکی مشهد»، *افتق دانش*، شماره ۹.

منتظری، حسین (بی تا)، «راهکارهای فراگیر شدن نماز»، مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه قم.

<http://www.andisheqom.com>

یاوری، محمدجعفر (۱۳۷۹). *بررسی مفهوم اقامه نماز در آیات و روایات*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد (چاپ نشده)، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.